

STUDII DE **ISTORIE**
ECLESIASTICĂ
VOLUMUL II

COORDONATOR
MARIUS OANȚĂ

VOLUMUL II

STUDII DE

ISTORIE

ECLESIASTICĂ

■ SITECH ■

Responsabilitatea patrimonială privind încălcarea drepturilor de autor pentru studiile transmise le revine în exclusivitate autorilor, în conformitate cu legislația națională și internațională în materie penală.
Coordonatorul și editura sunt exonerati în cazul încălcării drepturilor de autor sau a altor drepturi conexe.

Coordonator: Marius Oanță
Coperta / DTP: Alexis Dimceș
Corectură: Maria Buturugă
Consultanți științifici: Maria Buturugă, Claudiu Călin, Emanuel Răduț

© 2020 Autorul

Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate autorului.
Orice reproducere integrală sau parțială, prin orice procedeu, a unor pagini din această lucrare, efectuate fără autorizația autorului este ilicită și constituie o contrafacere. Sunt acceptate reproduceri strict rezervate utilizării sau citării justificate de interes științific, cu specificarea respectivei citări.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Studii de istorie ecleziastică / coord.: Marius Oanță.– Craiova:
Sitech, 2018-2020
2 vol.
ISBN 978-606-11-6473-8
Vol. 2. – 2020. – ISBN 978-606-11-7328-0
I. Oanță, Marius (coord.)
2

Editura SITECH face parte din lista editurilor românești acreditate de CNCIS și, de asemenea, face parte din lista editurilor cu prestigiul recunoscut de CNCS, prin CNATDCU, pentru Panelul 4.

EDITURA SITECH
Aleea Teatrului 2, Bloc T1, parter, Craiova, România
Tel/fax: 0251/414 003
e-mail: editurasitech@yahoo.com; sitech@rdsmail.ro

UNELE CONSIDERAȚII ASUPRA ԺԱՄԱԳԻՐԻ (ŽAMAGIRK) SAU LITURGHIA ORELOR DUPĂ RITUL ARMEAN*

Dr. Giuseppe MUNARINI**

RIASSUNTO: L'autore ha voluto presentare, seppur succintamente, il Ժամագիրք (Žamagirk'), ovvero Il libro delle Ore della Chiesa Armena, comune sia alla Chiesa Armena Apostolica, sia alla Chiesa Armena cattolica. Il rito bizantino conosce numerose opere e traduzioni sull'Ufficio Divino e sulla Liturgia, meno il rito armeno e gli altri riti orientali comuni sia alle Chiese sorelle, sia alle Chiese cattoliche di rito orientale. Il libro delle ore è scritto in grabar o armeno classico, e si divide in più ore, come del resto gli altri riti della Chiesa. Tra gli autori delle varie ore, possiamo annoverare personaggi sommi come il patriarca Sahak (355-438), discendente di San Gregorio l'Illuminatore, che ascese al catholicossato, ed a Mesrop (360-440), nonché Grigor Narekatsi / Gregorio di Narek (ca 944 – ca 1010), proclamato da papa Francesco, dottore della Chiesa, e da San Nersēs Shnorali (1102-1173), Catholicos della Chiesa armena dal 1166. L'autore si è soffermato anche sulle varie ore che palesano una ricchezza inestimabile, sia dal punto di vista letterario, sia da quello liturgico. Esse manifestano altresì un'influenza cappadoce, siriana e, talora, anche latina, nonché una peculiarità della tradizione armena.

CUVINTE CHEIE: Armenia, Biserica Catolică, breviar, liturghia orelor, ritul armean

Introdúcere

Fiecare rit are propria *Liturghie a Orelor* în care pot fi observate analogii și diferențe, dar și influențe ale centrelor liturgice, ale mănăstirilor și ale personalităților care aparțin acestor rituri.

În ritul roman și ambrobian, în trecut dar și în prezent, pentru a indica cartea care conține orele liturgice se folosește cuvântul *Breviar*.

Până și la traducerea Ժամագիրք (Žamagirk), în limba latină făcută la Veneția, pe insula San Lazzaro, în anul 1908, sub coordonarea abatelui Iohannes Aucher (1877-1947), s-a folosit termenul *Breviarium*¹. „*Breviarium* în latina clasică înseam-

* Mulțumesc din inimă părintelui Vartapet Hamazasp Kechichian din Congregația mechtaristă armeană pentru ajutorul pe care mi l-a dat în timpul redactării prezentului studiu.

** cercetător la Institutul de Istorie Ecclesiastică „Nicolae Bocușan” al Facultății de Istorie și Filozofie, Universitate „Babeș/Bolyai”, Diplomat la Academia Armeană Sfântul Lazar / San Lazzaro Venezia; e-mail: giuseppe.munarini@virgilio.it.

¹ *Breviarium Armenium sive Dispositio Communium Armenicae Ecclesiae Precum. A Sanctis Isaaco Patriarcha, Mesrobio Doctore, Kiudio atque a Joanne Mantagunensi habita. Nunc primum in*

nă *indice, extras, rezumat al unei lucrări*. De fapt, la părinți, termenul este folosit în general în acest sens: *Breviarium fidei, breviarium canonum*. În utilizarea liturgică a Evului Mediu timpuriu, termenul indica adesea foaia sau fasciculul care conținea pe scurt regulile pentru recitarea exactă a Oficiului sau al celebrării Sfintei Liturghii. Prin urmare, trebuie să luăm în seamă că titlul de *breviar* a fost dat codului Oficiului divin (numit *Liber horarum*), atât pentru că reprezintă extrasul ori, mai bine zis, fuziunea mai multor cărți liturgice necesare pentru rugăciune; sau datorită faptului că, având inclus fișierul (*breviarium*) regulilor de rubrici, acest lucru prin sinecdoacă, a ajuns să dea numele întregului volum².

După cum se știe, ritul armean este unul dintre cele cinci rituri fundamentale ale Bisericii Răsăritene, născut după specificul Armeniei, cu influențe siriene și capadociene și, mai târziu, latine³.

Dacă citim frontispiciul *Cărții Orelor*⁴ din ritul armean intitulat Ճամագիրք (Žamagirk), sau „Cartea timpului”, vedem că este atribuită celebrului patriarh Sahak (355-438) descendent al Sfântului Grigorie Iluminatorul, ridicat la tronul „catholikos”, și lui Mesrop (360-440), „vardapet”⁵, adică maestru, creatorul alfabetului armean și autorul ritualului numit „Mashtotz”, derivat din „numele” ilustrului scriitor și traducător. Ei sunt numiți după tradiție „primii traducători”.

Printre autori se numără și Kiud, „catholikos” despre care se știe foarte puțin, născut în satul Arahez, precum și Hovhan Mandakuni (+490)⁶, acesta din urmă aparținând celui de al doilea grup de traducători. Și el s-a urcat pe tronul „catholikos” în anul 477, la vârsta de 65 de ani. A fost autor de discursuri, tropare și a altor lucrări cu caracter religios.

Pe frontispiciu se face referire și la alți autori: եւ այլոց վարդապետաց (ew ayloc' vardapedac'), adică la alți maestri, fără, însă, să fie precizat și numele acestora.

latinam linguam Translatum, Venetiis in Isula S. Lazzari, A.D. MCMVIII.

² Mario Righetti, *Manuale di storia liturgica. Volume I. Introduzione generale*, Milano, Ed. Ancora, 1964, p. 354.

³ Cf. Robert F. Taft, *La Liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio e il suo significato*, [Traducere de: Sara Staffuzza], Roma, Ed. Lipa, 2001, p. 275.

⁴ Ճամագիրք. Կարգադրութիւն Հասարակաց Աղօթից. Հայաստանեայց Եկղեցիոյ. Արարեալ Ա.Սահակայ Հայրապետի եւ Մեսրոպայ Վարդապետի եւ Գիւտայ եւ Յովաննո Սանդակունոյ եւ այլոց Վարդապետաց, Վենետիկ Ի Վանս Ա.Ղազարու 1971. Žamagirk'. Kargaworut' iwn Hasarakac' Ekelec' woy. Arareal S. Sahakay Hayrapeti ew Mesropay vartapedi ew Giwtay ew Hovannou Mandakunwoy ew ayloc' vardapedac', Venetik I Vans S. Lazaru, 1971. [Žamagirk '].

⁵ Cf. Vartan Martaian, *Dicționar armean-român* Հայ Ռւմէն բառարան, București, Ed. Ararat, 2004, p. 712.

⁶ H. Thorossian, *Histoire de la Littérature arménienne. Des origines jusqu'à nos jours. Avec une carte de l'ancienne Arménie*. Préface de René Groisset, Paris, s.n., 1951, pp. 88-89.

Răsfoind paginile Չամազդիրք (Žamagirk), ne dăm seama că este vorba de alți autori importanți pentru Biserica și cultura armeană.

În ritul bizantin această carte liturgică corespunde volumului intitulat: în limba greacă Ὁρολογιον (*Horológion*), în limba slavonă: часослов (*Chasoslov*), în română: *Ceaslov* (sau *Orologhion*), tradus în toate limbile popoarelor care urmează ritul bizantin, fie că sunt, fie că nu sunt în comuniune cu Sfântul Scaun Apostolic al Romei.

Չամազդիրք (Žamagirk) conține cele nouă ore liturgice care se celebrează în ritul armean, și este comun atât armenilor Bisericii Apostolice, cât și celor care aparțin de Biserica Catolică.

Printre vartapezii care au completat *Cartea Orelor*, îl amintim pe călugărul Sf. Grigore de Narek (aproximativ 950-1010), care a trăit în timpul domnitorilor Bagratidi. Biserica armeană îl amintește în calendarul liturgic ca Doctor. Biserica Catolică, deși nu l-a canonizat niciodată în mod oficial, recunoaște sfințenia *Doctorului Armenorum*, numindu-l „remarcabil pentru doctrină, opere și pentru știința sa mistică”, după cum recită martirologiul roman, amintindu-i numele pe 27 februarie. La 21 februarie 2015, Sfântul Părinte Francisc a confirmat sentința afirmativă a Sesiunii Plenare a Cardinalilor și Episcopilor, ai membrilor Congregației pentru Cauzele Sfinților despre titlul de *Doctor* al Bisericii Universale care urma să-i fie conferit Sfântului Grigorie de Narek. În timpul unei solemne celebrări euharistice, în Bazilica Sf. Petru, duminică, 12 aprilie 2015, Papa Francisc a oficializat canonizarea, publicând scrisoarea apostolică „*quibus sanctus Gregorius Narecensis Doctor Ecclesiae universalis renuntiatur*”. Sfântul armean a devenit astfel cel de al treizeci și șaselea doctor recunoscut de Biserica Catolică⁷.

În limba italiană a apărut volumul: *La spiritualità armena. Gregorio di Narek („Spiritualitatea armeană. Grigorie de Narek”)*⁸, o carte care conține, în afara unei succinte dar eficiente prezentări al lui don Divo Barsotti (1914-2006)⁹, o introducere a traducătorului E.S. Mons. Bogos Levon Zekiyani¹⁰, arhiepiscop de Istanbul al armenilor, și un studiu al Monseniorului Claudio Gugerotti, filo-armean¹¹, arhiepiscop titular de Ravello, fost nunțiu apostolic în Armenia și astăzi nunțiu în Ucraina. *Cartea de lamentări* în traducerea italiană se găsește în aceeași lucrare¹²: „Narek este în primul rând o plângere, un strigăt de mărturisire a răului, al unui rău care este un

⁷ Fabio Arduino, *San Gregorio di Narek Monaco e Dottore della Chiesa, in Santi, Beati e Testimoni* www.santiebeati.it. Sezione G (accesat la 29 noiembrie 2016).

⁸ Boghos Levon Zekiyani, *La spiritualità armena. Gregorio di Narek*, [în continuare: *La spiritualità armena*], Edizioni Studium, Roma, s.n., 1999, *passim*.

⁹ *Ibidem*, pp. 11-13.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 25-102.

¹¹ Claudio Gugerotti, *La parola lamento e Gregorio di Narek*, în Boghos Levon Zekiyani, *La spiritualità armena, op. cit.*, p. 135.

¹² Boghos Levon Zekiyani, *La spiritualità armena*, pp. 157-325.

fel de condiție umană, universală, învelitoare, cuprinzătoare. Însă, ca în cele din urmă acest lucru să nu apară o scuză, în numele inevitabilității sale un fel de destin moștenit, fără aportul unei vicii personale, acest strigăt se sfârșeamă într-o mie de fragmente concrete, alcătuite din mii de ocazii care apar în viață, ocazii mereu respinse, invitații totdeauna eșuate”¹³.

Înainte de genocid, pasaje întregi din Ճամագիրք (Žamagir'k') și din Narek, împărțite în Բան (Ban), adică „cuvinte” erau cunoscute și recitate ca rugăciuni de către credincioșii armeni. Ele au pătruns, deci, în conștiința multor enoriași.

Mons. Boghos Levon Zekiyian afirmă: „Geniul absolut al lui Grigore Narekatsi / Gregorio di Narek închide Evul Mediu (cc. 945 – cc. 1005). El întruchipează toate anxietățile, toate luptele, toate speranțele poporului armean folosind accentele pasionale ale unui liric impetuos, nu doar a realității înconjurătoare a propriei epoci, în aspectele sale mai adevărate și crude ci, cu un sens vertiginos al istoricității de a fi în lume, se simte și se face parte din umanitatea universală”¹⁴.

Demnă de remarcat este Conferința *La spiritualità armena nei secoli X-XII (Spiritualitatea armeană în secolele X-XII)*, ținută pe insula San Lazzaro în perioada 3-8 septembrie 2002 și „Cartea Faptelor”, în care este descrisă figura Sfântului Grigorie de Narek, experiența sa mistică cu precise referințe istorice armenice și cu analogii cu alți sfinți și mistici armeni¹⁵.

În afara deja citatului volum *Cartea lamentărilor*¹⁶, cititorul poate accesa două cărți editate de Annie et Jean-Pierre Mahé. Prima este intitulată *Paroles à Dieu* iar cea de a doua *Trésor des fêtes. Hymnes și Odes de Grégoire de Narek*¹⁷.

Cu toate că locul său ca și cantitate de material poetic este limitat, este necesar să-l pomenim pe *Catholicos Պետրոս Գետարարժ Petros Getadarj* (1019-1058), căruia îi este atribuit canonul imnurilor funerare ale Bisericii armenice. De fapt, partea canonului desemnată ca *Ողբուեստ (Ołormea), Miserere*, se recită, conform glasului prescriș de calendarul liturgic la ora a IX-a, după psalmul 115. Supranumele de Getadarj, adică „cel care a oprit apele”, atribuit acestui catholicos, al cărui nume adevărat era Petros, se datorează faptului că la 6 ianuarie, sărbătoarea Crăciunului și a

¹³ Claudio Gugerotti, La parola-lamento e Gregorio di Narek în: *Ibidem*, p. 5.

¹⁴ Boghos Levon Zekiyian, *Una voce nella notte dei tempi. La poesia armena tra passato e presente*, în: „In forma di Parole: Canto d'Armenia Yerg Hayastani”, XVIII, nr. 1, Gennaio-Febraio-Marzo, 1998, p. 19.

¹⁵ *Congregazione armena mechtarista-Academia Sancti Lazari, La spiritualità armena nei secoli X-XII. I settimana di studio sulla spiritualità armena*, sub îndrumarea științifică a P. Robert (Grigoris) Siranian, Isola di San Lazzaro-Venezia, 3-8 settembre 2002, Venezia – San Lazzaro, *passim*.

¹⁶ Ediția italiană editată de prof. Boghos Levon Zekiyian, cu contribuții ale Mons. Claudio Gugerotti.

¹⁷ *Paroles à Dieu de Grégoire de Narek, Introduction, traduction et notes par Annie et Jean-Pierre Mahé*, Ed. Peeters, s.l. 2007 e *Les Oeuvres de Saint Grégoire de Narek, vol. II. Trésor des fêtes. Hymnes et Odes de Grégoire de Narek. Introduction et notes par Annie et Jean-Pierre Mahé*, Ed. Peters, 2014.

Epifaniei în ritul armean, în momentul în care a binecuvântat apele râului Tchorakh, acestea s-au oprit.

În perioada în care a ocupat tronul catholicos, în afara excelentei producții literare, a fost un luptător împotriva ereziilor: a combătut împotriva „thontracienilor”, o derivație „pauliciană” a cărei doctrină ataca nu doar cristologia ci și soteorologia¹⁸.

Un alt autor care nu este menționat în frontispiciu, dar care apare de mai multe ori ca autor de imnuri este San Nersēs Shnorali (1102-1173) sau „Grațiosul” sau „cel care a avut harul”¹⁹. Membru al familiei Pahlawuni, a fost un eminent teolog, liturgist și poet²⁰.

Observă H. Thorossian: „Nersēs Chnorali (1102-1173), dit aussi *Klayétsi* (= de Rhomkla), a été surnommé le *Gracieux* (Chnorhali= Շնորալի) pour la pureté de ses mœurs, la douceur de son caractère, l'éloquence de sa parole, l'élégance de son style. Il était fils cadet du prince Apirat, neveu de Magistros, et frère du catholicos Grigor Pahlawuni; Grigor le Martyrophile était son oncle. Né dans la petite forteresse de Dzovk (district de Tlouk, territoire de Antioche), il fit ses études théologiques à Karmir-Vank, couvent dans l'Amanus près de Kessoun. Il fut consacré prêtre à dix-huit ans. En 1166, il fut désigné catholicos par son frère, Grigor III, qui de son vivant le plaça sur le trône patriarcal. Sa nomination fut agréée par la nation toute entière, car il jouissait d'une popularité exceptionnelle. Sa célébrité dépassa les confins arméniens; elle s'étendit parmi les Grecs, les Romains et même les musulmans”²¹.

Acest eminent călugăr, pe bună dreptate numit „ecumenist ante-litteram”, a fost de fapt „precursorul celui mai deschis ecumenism modern”²², cel care „a îmbogățit foarte mult oficiile nopții, dimineții, a păcii, adăugând imnuri elegante din punct de vedere poetic și muzical, precum și profunde din punct de vedere teologic”²³. Trebuie să menționăm o traducere italiană intitulată „*San Nerses il Grazioso*” („Sfântul Nerses Grațiosul”)²⁴, tradusă de părintele mechtarist Mesrob Gianascian, în care sunt prezente multe imnuri ale Ճամաղիրք (Žamagirk).

¹⁸ Cf. Félix Nève, *Les hymnes funèbres de l'Église Arménienne*. Traduites sur le texte arménien de Charagan par Félix Nève, C. J. Fonteyn, Libraire, Louvain, p. 5.

¹⁹ Cf. Félix Nève, *Les hymnes funèbres de l'Église Arménienne, op. cit.*, p. 5.

²⁰ G. Traina, *Nersēs Šnorali*, în: Edwrd G. Farrugia, S.J., *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, Roma, Pontificio Istituto Orientale, 2000, p. 522.

²¹ H. Thorossian, *Histoire de la Littérature arménienne. Des origines jusqu'à nos jours. Avec une carte de l'ancienne Arménie*. Préface de René Grousset, Paris, s.n., 1951, p. 133.

²² Boghos Levon Zekiyan, *La spiritualità armena. Grogorio di Narek*, p. 53.

²³ M. D. Findikyan, *La Liturgia delle Ore della Chiesa armena*, în: Edwrd G. Farrugia, S.J., *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, Roma, Pontificio Istituto Orientale, 2000, pp. 449-450.

²⁴ *Inni Sacri di San Nersēs il Grazioso Patriarca degli Armeni 1102-1173*. Tradotti e pubblicati a cura del P. Mesrobio Gianascian, Mechtarista. In occasione dell'Ottavo centenario della morte, 1173-1973, San Lazzaro-Venezia, 1973.

Saint Nersēs este cunoscut ca fiind unul dintre cei mai mari teologi, ecumeniști „ante-litteram” și liturgişti ai Bisericii armenie. Cu el se încheie redactarea ժամագիրք (Žamagirk). Nersēs aparține autorilor armeni, în mod fericit numiți ai „epocii de argint”²⁵, împreună cu „catholicos”-ul Nersēs Lambronatsi (1153-1198), ruda sa. A trăit în mediul cilician, dar era născut la Tzovkh / Gölcük (lângă vechiul Charberd, actualul Harput) și a activat „în teritoriile (mai ales în Hfomklay / Rummkale, pe cotul sudic al cursului superior al Eufratului, din 1152) adiacente Ciliciei și nu chiar în Cilicia” (în armeană: Կիլիկիա, în greacă: Κιλικία, în turcă: Kilikya)²⁶.

Este autor de splendide Շարախան (šarakan), sau tropare, și imnuri din Săptămâna Mare, Duminica Învierii și altor perioade liturgice²⁷, dar și al imnurilor care se găsesc în miezonoptică (Գիշերային ժամ Gišerayin Žam). „Poezia Sf. Nersēs este pătrunsă de un puternic sens teologic care apare atât în întreg, cât și în detaliile imnurilor. O constatăm mai ales în structura imnurilor duminicilor postului. Modul său de a stabili pentru fiecare duminică o comemorare, din punct de vedere teologic drept și ingenios, demonstrează în el o profundă vitalitate mistică și spirituală, bazată pe date teologice solide. Nersēs pornește de la ideea păcatului care a dus la căderea și la mizeria omului cărora a urmat promisiunea divină de mântuire cu venirea Fiului lui Dumnezeu. Aceasta este chestiunea fundamentală pe care se bazează teologia mistică și poezia sacră a Sf. Nerses. Umanitatea Cuvântului lui Dumnezeu, atât de mișcătoare și atrăgătoare, este centrul aspirațiilor sale, al iubirii, al admirației și, să spunem, a pivotului întregii sale poezii lirice în ceea ce privește conținutul doctrinar”²⁸.

Diviziunea ժամագիրք (Žamagirk')

În ժամագիրք (Žamagirk) se pot observa nouă ore liturgice:

1. Ora nocturnă Գիշերային ժամ (Gišerayin Žam). Este celebrată în prezența lui Dumnezeu Tatăl.
2. Ora Utreniei Առաւօտեան ժամ (Arawōtean Žam) este celebrată în prezența Fiului lui Dumnezeu, care a apărut purtătoarelor de mir.
3. Ora aurorei Արեւագալի ժամ (Arewagali Žam) este celebrată atât în prezența Spiritului Sfânt, cât și în memoria Învierii lui Hristos.
4. Ora a treia Երրորդ ժամ (Errorrd Žam) celebrată pentru Persoana Spiritului Sfânt
5. Ora a șasea Վեցերորդ ժամ (Vec'erord Žam), care este celebrată în prezența Tatălui și în memoria Patimilor lui Isus

²⁵ H. Thorossian, *Histoire de la Littérature arménienne*, p. 129.

²⁶ Boghos Levon Zekiyan, *Una voce nella notte dei tempi. La poesia armena tra passato e presente*, în: „In forma di Parole”, p. 21.

²⁷ Boghos Levon Zekiyan, *La spiritualità armena*, p. 40.

²⁸ *Inni Sacri di San Nersēs il Grazioso Patriarca degli Armeni 1102-1173*. Traduse și publicate sub îngrijirea P. Mechitarist Mesrobio Gianascian, p. XXVII.

6. Ora a noua Իններորդ ժամ (Innerord Žam), care este celebrată înaintea Fiului lui Dumnezeu și în memoria morții sale.

Aceste trei ore sunt adesea recitate una după alta înainte de celebrarea Sfintei Liturghii. Sunt numite și Հաշու ժամ (Čašu Žam), ceea ce înseamnă „ora mesei”. Spre deosebire de ritul bizantin unde orele a întâia, a treia, a șasea sunt recitate înainte de Liturghie, nu și ora a IX-a, în ritualul armean sunt grupate; acest lucru poate fi explicat prin faptul că ora a IX-a a fost momentul în care Isus a murit pentru mântuirea noastră și, prin urmare, este ora Sfintei Sacrificări.

7. Vecernia Երեկոյն ժամ (Erekoyean Žam) se celebrează pentru Fiul lui Dumnezeu, depus de pe cruce

8. Ora pașnică sau a păcii Խաղաղական ժամ (Xaġaġakan Žam), care este celebrată în prezența Spiritului Sfânt și al lui Hristos așezat în mormânt, care a coborât la iad și a adus pacea sufletelor.

„Orele armenesti sunt în prevalență de rit catedrală sau oficiul catedralei²⁹. Acordă o importanță deosebită psalmilor ficși corespunzători diferitelor ore ale zilei, cu o imnologie bogată, procesiuni și alte ritualuri. Excepție în orele nopții, unde, după o invitație alcătuită din psalmi ficși (3, 87, 102, 142), recitarea psalmilor urmează ordinea numerică în conformitate cu vechea folosire a oficiului monahal. Armenii împart psalmii 1-148 în opt *canoane*, dintre care unul este cântat în fiecare noapte. Fiecare canon este asociat cu un imn din Vechiul Testament”.

Deseori, structura oficiilor individuale poate fi împărțită în diferite unități, incluzând un cântec biblic sau un psalm, adesea asociat cu un imn sau tropar (*șarakan*), încheiat printr-o proclamație diaconală și o rugăciune. Structura de bază a blocului își are originile probabil în Ierusalim, unde, în conformitate cu *Leționarul armean din Ierusalim* din secolul al V-lea, sintaxele situaționale aveau o structură similară³⁰.

Trebuie subliniat faptul că, spre deosebire de alte rituri orientale, cum ar fi cel bizantin sau cel asiro-maronit³¹, ziua liturgică nu începe cu Vecernia (pentru maroniții Ramšo) din seara precedentă sau pre-festivă, cum este, de altfel, și la izraeliți unde ziua începe cu apusul soarelui, ci cu oficiul Miezopticiei Գիշերային ժամ Gișerayin Žam).

Ora de noapte Գիշերային ժամ (Gișerayin Žam), ca și structură nu este ca o „oră de catedrală”, după cum am văzut înainte. Ea începe cu binecuvântarea inițială:

²⁹ Robert F. Taft, *La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio e il suo significato oggi*, Roma, Ed. Lipa, 2001, p. 52.

³⁰ M. D. Findikyan, *Liturgia delle Ore nella Chiesa Armena*, în: Edward G. Farrugia, S.J., *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, p. 450.

³¹ Îi mulțumesc Mons. Georges Houry, „cor-episcop” al Bisericii siro-maronite pentru informație. Tot el mi-a pus la dispoziție și un excelent volum de Liturghie maronită a orelor a Excelenței Sale Mons. Boutros Gemayel, Arhiepiscop Emerit Maronit din Cipru. Cartea se intitulează *Prière du croyant selon l'année liturgique Maronite*. Textes liturgiques rassemblés par Monseigneur Boutros Gemayel, Archevêque Maronite de Chypre Traduction: Frère Christian de Champeaux, Beyrouth, 2007.

„Binecuvântat este Domnul nostru Isus Hristos, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”, urmată imediat de *Tatăl nostru* și de versetul 15 din Psalmul 50: Doamne, buzele mele vei deschide și gura mea va vesti lauda ta³².

„Binecuvântare ție Treime indivizibilă, consubstanțială și unică:

Tată, Fiu și Spirit Sfânt, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin.”

Psalmii menționați sunt: „psalmi de încredere individuală”: Psalmul 3; de cerere individuală: Psalmul 87; Psalmul 102, în schimb, este numit „imn de laudă”, în timp ce Psalmul 142 este „o rugăciune individuală”³³. Regretatul părinte Robert F. Taft S.J., observă: „Să se noteze că psalmii de invitație (3, 87, 102, 142) includ patru din cei șase psalmi ale hexapsalmosului³⁴ bizantin la începutul Utreniei de sâmbătă. Invitația inițială este, fără îndoială, Psalmul 3, găsit ca o invitație și în psalmodia nocturnă în riturile caldeene, tikrite, bizantine și vetero-constantinopolitane, precum și în oficiul monastic latin”³⁵.

Cuprinde și rugăciunea lui Sfântului Nersēs Shnorali, care este un adevărat imn a cărui traducere se găsește și în cartea menționată mai sus, editată de părintele Mesrob Gianascian (1908-1974)³⁶. În ea, laudele sunt invitate să se ridice, ca să-l aștepte Mirele. Din acest motiv, trebuie să fii treaz ca fecioarele cele înțelepte din Evanghelia Sfântului Matei (25, 1-13). Se termină cu un *Cuvânt de Glorie* adresat Preasfintei Treimi, Creatorului oricărui lucru *ex nihilo*.

Un alt imn, al aceluiași sfânt, numit în ediția părintelui Mesrbobio Gianascian³⁷ *Imn în aurora zilei*, se găsește în aceeași oră și precede imediat o rugăciune care se recită în sărbătorile martirilor. Ea dorește să prezinte într-un mod minunat experiența păcătoșului care și-a găsit moartea din cauza păcatului, pentru care se invocă cerul și pământul ca aceștia să vină să-l plângă pe cel care s-a îndepărtat de la calea cea bună, savurând cu gust amar durerile atroce pentru care suferă sufletul, și se încheie cu o invitație adresată sufletului să fugă de cel rău, și să dorească binele, gândindu-se la judecată³⁸.

³² Am utilizat numerotarea Septuagintei. Pentru traducerea Psalmilor m-am folosit de: *Il salterio della Tradizione. Versione del Salterio greco dei LXX* a cura di Luciana Mortari della Comunità di Monteveglio, Torino, Ed. Piero Gribaudi, 1983.

³³ Cf. Tommaso Federici, *Lodate il Signore: Salmi dell'Ufficio bizantino. I° Il Vespro*, în: „Oriente Cristiano”, XXII, octombrie-decembrie 1982, pp. 25-26.

³⁴ Se face referire la Psalmii 3, 37, 62, 87, 102, 142 din oficiul bizantin al Utreniei.

³⁵ Robert F. Taft, *La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio e il suo significato*, Roma, Edizioni Lipa, s.n., pp. 277-278.

³⁶ *Inni Sacri di San Nersēs il Grazioso Patriarca degli Armeni 1102-1173*, pp. 3-6.

³⁷ *Ibidem*, pp. 7-11.

³⁸ Cf. *Inni Sacri di San Nersēs il Grazioso Patriarca degli Armeni 1102-1173*, pp. 12-16. testo armeno: Փամազիրք. Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից. Հայաստանեայց Եկրեցիոյ. Արարեալ Ա.Սահակայ Հայրապետի եւ Մեսրոպայ Կարդապետի եւ Գիւտայ եւ Յովաննո Մանդակունոյ եւ այլոց Կարդապետաց, Վենետիկ Ի Վանս Ա.Ղազարոս 1971. *Žamagirk' . Kargaworut' iwn Hasarakac' Ekelec' woy. Arareal S. Sahakay Hayrapeti ew Mesropay*

<p>Աշխարհ ամենայն, առ իս նայեցեալ ախտակից լերուք Բանամ զշրթունս, բարբառիմ լեզուսս, բողոքեմ զանձնէս. [...] [...] Երբեմն էի լոյս եւ այժմ եմ խաւար եւ ստուեր մահու: Զիս՞րդ պատմեցից զթիւ մեղաց իմոց, զի բազում եմ յոյժ. Տէ՛ր, ողորմեա՛</p>	<p>Genti del mondo intero Guardando me compatitemi! Dischiudo le mie labbra parlo con la mia lingua, per accusarmi! [...] [...] Ero luce una volta, ora sono tetro ed ombra della morte. Ma come raccontare. l'enormità dei miei peccati poiché sono molti. Signore, pietà.</p>	<p>Oameni din lumea-ntreagă, uitându-vă la mine milă să aveți! Îmi deschid buzele, vorbesc cu limba mea, să mă acuz! [...] [...] O dată am fost lumină, acum sunt posomorât și umbră a morții. Dar cum să povestesc enormitatea păcatelor mele, deoarece sunt multe. Doamne, ai milă.</p>
<p>Էրկինք եւ երկիր, էկայք ողբացէք եղկելի զանձն իմ: Ընտրեցի զչարն, ընկալայ կամսս զհոյլս մեղաց. Տէ՛ր, ողորմեա՛:</p>	<p>O cielo e terra! venite a compiangere la misera mia persona. Ho preferito il male, ho scelto volentieri. la somma dei peccati. Signore, pietà.</p>	<p>O cer și pământ! veniți și să aveți milă de persoana mea mizerabilă. Am preferat răul, am ales cu plăcere suma păcatelor. Doamne, ai milă.</p>
<p>Թաթալիմ տղմով, թաւայիմ ի մեղս, թօթափիլ չկարեմ: Ժանտ ախտիւ լցեալ՝ ժահահոտ եղէ ժամանակս բազումս. Տէ՛ր, ողորմեա՛:</p>	<p>Mi sono rivoltato nel fango e immerso nel peccato, non posso liberarmi. Pieno di vizi pravi. sono un essere fetido. da molto tempo. Signore, pietà.</p>	<p>M-am scufundat în noroi și în păcat, nu mă pot elibera. Sunt plin de vicii sunt o ființă fetidă de mult timp. Doamne, ai milă.</p>
<p>Ի բաց մեկնեցայ ի սուրբ խորհրդոց, ի բարեաց գործոց: Լաւ վարկաւ անձն իմ լուսոյն հեռանալ, լինել ընդ խաւար. Տէ՛ր, ողորմեա՛:</p>	<p>Mi sono allontanato. dai santi Sacramenti, dalle opere buone. Ho creduto opportuno. abbandonare la luce, abbracciare le tenebre. Signore, pietà.</p>	<p>M-am îndepărtat de Sfintele Sacramente, de la fapte bune. Am crezut că este potrivit să abandonez lumina, să îmbrățișez întunericul. Doamne, ai milă.</p>
<p>Խորհուրդք չարին խաբեն զհոգիս, խորատոյզ առնեն, Ծածկեն անդնոջ, ծիծաղին գլորմամբս, ծանակ զիս առնեն. Տէ՛ր, ողորմեա՛: [...]</p>	<p>Le insidie del male ingannano l'anima mia, e fanno precipitare, la nascondono negli abissi, ridono della mia caduta e deridono me. Signore, pietà. [...]</p>	<p>Capcanele răului înceală sufletul meu, și o fac să precipite, îl ascund în adâncuri, râd de căderea mea și mă batjocoresc. Doamne, ai milă. [...]</p>

<p>Չաղկեցայ մեղօք, Չաղեցիս տեսողք, Ճանձրացայ հոգիս: Ղեղի դառնութեան դողեալ ի սրտիս, դամբար իմ շիջաւ: Տէ՛ր, ողորմեա՛:</p>	<p>Percossa dal peccato, derisa da chi la vede l'anima mia si stancò. Il fiele amaro nel mio cuore è nascosto, e la lampada si è spenta. Signore, pietà.</p>	<p>Bătut de păcat, batjocorit de cei care îl văd sufletul meu a obosit Veninul cel amar în inima mea s-a ascuns, și lumina s-a stins. Doamne, ai milă.</p>
<p>Ճաշակմամբ մեղաց, ճաշեցի զմահ ճոխս արքատացայ: Մեռեալ եմ հոգւովս, մոլորեալ՝ մտօքս, մոլորեալ՝ մտօքս, Տէ՛ր, ողորմեա՛:</p>	<p>Nel gustare il peccato ho assaporato la morte, ricco, diventai povero Morto nell'anima, smarrito nello spirito, vivo soltanto nel corpo. Signore, pietà.</p>	<p>În gustarea păcatului am gustat moartea, din bogat, am devenit sărac. Mort în suflet, pierdut în spirit, locuiesc numai în corp. Doamne, ai milă.</p>
<p>Յորոգայթ մահու յորսողին անկայ, յաղթեցայ յախտից: Նետից թշնամւոյն նշաասկ եղէ, նոր միշտ խոցոտիմ: Տէ՛ր, ողորմեա՛:</p>	<p>Sono stato preda del diavolo nel laccio della morte, vinto dai vizi. Bersaglio sono stato delle frecce del nemico, e sempre ricevo ferite. Signore, pietà.</p>	<p>Eram pradă diavolului în prăbușirea morții, învinș de vicii. Am fost ținta săgeților inamicului, și mereu sunt rănit. Doamne, ai milă.</p>
<p>[...] [...] Զանամ զղջանայ, ջեռանիմ դարձեալ, ջեռնում հրով մեղաց: Ռաբբի կոչեցայ, ռակայ անուանիմ ռամկական վարուքս: Տէ՛ր, ողորմեա՛: [...]</p>	<p>E cerco di pentirmi, ma subito dopo m'infiammo, ardo al fuoco del peccato. Maestro mi chiamano, ma sono un ignorante e di volgari costumi. Signore, pietà. [...] [...]</p>	<p>Și încerc să mă pocăiesc, dar imediat iau foc, ard în focul păcatului. Maestru mă numesc, dar eu sunt ignorant și cu obiceiuri vulgare. Doamne, ai milă. [...] [...]</p>
<p>Տիրեցին ինձ չարք, տարագիր հանին տիրական գրկացն: Րաբունոյն բարոյ րախճական ձայնին րոտինս ոչ լուայ: Տէ՛ր, ողորմեա՛: [...]. Փութացիր, անձն իմ, փախչիլ ի չարեաց, փափաքիլ բարեաց: Քեզ միշտ մերձ ծանիր քուն մահու եկեալ քննող դատաւոր: Տէ՛ր, ողորմեա՛:</p>	<p>S'impadronì di me il male e mi esiliò dal seno paterno. Al convito della divina grazia, non ascoltai io vile. Signore, pietà. [...]. Ti affretta, o anima mia, a fuggire il male, desiderare il bene. Pensa a te sempre vicino il sonno della morte, giudice scrutatore. Signore pietà.</p>	<p>S-a făcut stăpân pe mine răul m-a exilat din sânul paternal. La banchetul harului divin, ca un las nu te-am ascultat. Doamne, ai milă. [...]. Te grăbește, oh, suflete al meu, să fugi de cel rău, și să dorești binele. Imaginează-ți mereu aproape somnul morții, judecător ales. Doamne, ai milă³⁹.</p>

³⁹ Traduzione italiana da: *Inni Sacri di San Nersès il Grazioso Patriarca degli Armeni 1102-1173*,

În oră există numeroase versete ale psalmilor care se alternează cu principalele sărbători ale ritului armean. Această oră liturgică este sărbătorită noaptea numai în unele mănăstiri, pe când în altele este unită cu oficiul de dimineață. De altfel, și în Orientul Bizantin, Mesoniktikón nu este celebrat în parohii decât rareori, astfel încât acest lucru nu permite credincioșilor să cunoască bogăția acestei ore.

Ora de dimineață Unuionni Ժամ (Arawōtean Žam) se celebrează în zorii zilei și corespunde Utreniei din alte rituri. După rugăciunile inițiale, inclusiv *Tatăl nostru*, Psalmul 89, 14-17, *Cântarea celor Trei Tineri* sau al lui Azaria (Daniel 3, 26-45; 52-90) urmează Imnul la *Benedictus*, care se găsește în imnologia armeană, sau Շարքալիւնց (Šaraknoc), conform sărbătorii și perioadei liturgice. Este apoi rândul imnului *Magnificat* (Lc 1, 46-55), urmat de *Benedictus* (Bindecuvântarea lui Zaharia) (Lc 1, 69-70), căruia îi urmează imediat „profeția” bătrânului Simion (Lc 1, 29-31), succedată de o rugăciune adresată Maicii Domnului și tuturor sfinților ca aceștia să mijlocească la Tatăl Ceresc. Deci, o rugăciune proprie pentru sărbătorile martirilor și pentru zilele de post, care cuprinde, bineînțeles, miercurile și vinerile. După cum se poate observa, în această oră se află și Psalmii 148, 149 și 150, psalmi sau imnuri de laudă⁴⁰ care sunt prezente, ca și *Magnificat*-ul, în Utrenia din ritul bizantin. În ceea ce privește *Benedictus*-ul este prezent, după cum se știe, în *Laudele de dimineață* din ritul latin, după o lectura scurtă.

„Doamne Atotputernice, Dumnezeu Părinților noștri Avraam, Isaac și Iacov și ai urmașilor lor neprihăniți, tu ai creat cerul și pământul cu toată splendoarea lor, ai oprit marea cu un cuvânt al voinței tale, ai închis abisul și l-ai sigilat cu numele tău teribil și glorios: întregul univers teme și tremură înaintea puterii Tale, pentru că nu poate suporta mărirea slavei tale și păcătoșii nu pot susține mânia amenințărilor tale.

Dar mila promisiunii tale este imensă și de nepenetrat; Tu ești Domnul cel înalt, îndelung răbdător și plin de indulgență pentru răutatea oamenilor.

Doamne, în marea ta bunătate ai făgăduit pocăința și iertarea celor ce au păcătuit împotriva Ta; în mila Ta cea mare ai dat pocăință păcătoșilor pentru mântuirea lor.

[...]

Și acum îngenunchez și invoc bunătatea ta. Am păcătuit, Doamne, am păcătuit, recunosc răutatea mea.

Te rog, iartă-mă, Doamne, iartă-mă și nu mă pierde după nelegiuirea mea, nu ține mânia ta veșnică și nu mă condamna la adâncurile pământului”.

pp. 12-16.

⁴⁰ Cf. Tommaso Federici, „Lodate il Signore”: *Salmi dell'Ufficio bizantino. 1° Il Vespro*, op. cit., p. 25.

Sunt prețioase imnurile Sfântului Nersēs Shnorali pentru zilele săptămânii: Lunea este dedicată îngerilor, marțea Sfântului Ioan Botezătorul, miercurea Sfintei Fecioare, joia Apostolilor, vinerea răstignirii lui Isus și sâmbăta defuncțiilor.

Așa cum se poate vedea, aceste imnuri prezintă asemănări cu ciclul săptămânal al ritului bizantin, unde, după cum se știe, lunea este dedicată Îngerilor, marțea Sfântului Ioan Botezătorul, miercurea, Sfintei Cruci. În celelalte zile ale săptămânii memoria nu se deosebește de cea armeană, dacă nu luăm în seamă joia în care, printre bizantini, îl amintesc pe Sfântul Nicolae Episcop de Mira⁴¹.

În ora de dimineața, ca și în ritualul bizantin în ora *Horthos*, se recită și Doxologia (*Gloria in excelsis Deo*), imnuri și rugăciuni potrivite perioadei liturgice.

Ora aurorei Արևադարձի ժամ (Arewagali Žam).

În secolul al XII-lea, Oficiul dimineții era unit cu Utrenia, apoi, a fost separat devenind o slujbă autonomă⁴². Această oră cuprinde, în afara binecuvântării inițiale, *Tatăl nostru* și următorul imn, cântat pe glasul al VIII-lea:

„De la Răsărit a Apus, de la Nord la Sud, toate rasele și toți oamenii te binecuvântează cu o binecuvântare reînnoită Creatorul tuturor lucrurilor, pentru că El a creat lumina soarelui, făcând-o să strălucească peste lume.

Voi toți dreptilor reuniți împreună, cântați gloria Preasfintei Treimi. În această auroră de lumină lăudați pe Hristos, aurora păcii, împreună cu Tatăl și cu Spiritul Sfânt, pentru că El a făcut ca să strălucească lumina”⁴³.

Urmează o litanie în care se cere îngerul păcii, lăsarea și iertarea păcatelor, ajutorul prin intermediul Sfintei Cruci, etc.

Primul Psalm recitat este Psalmul 99, care este un imn de laudă⁴⁴, se citesc, de asemenea și Psalmii 62 și 63, care sunt de „cerere, încredere și acțiune a harului individual”⁴⁵, Psalmul 22 „de încredere individuală”⁴⁶, Psalmul 142 (v. 8-12) invocare de încredere și de acțiune a harului individual⁴⁷, Psalmul 45, definit „Cântarea Sionului”⁴⁸, Psalmul 69 „de rugăciune, de încredere și acțiune de har individual”⁴⁹, Psalmul 85 (v.16-17), de același tip.

⁴¹ Cf. Suor Maria Donadeo, *L'anno liturgico bizantino*, Brescia, Ed. Morcelliana, 1991, pp. 21-22.

⁴² Cf. M. D. Findikyan, *Liturgia delle Ore nella Chiesa armena*, în: M.D. Findikyan, *Liturgia delle Ore nella Chiesa Armena*, in Edward G. Farrugia S.J., „Dizionario enciclopedico, p. 451.

⁴³ *Pregheere armene- Հայկական Աղօթագիրք Haykakan Ałot'agir*, pp. 10-11.

⁴⁴ Cf. Tommaso Federici, „Lodate il Signore”: *Salmi dell'Ufficio bizantino. 1° Il Vespro*, p. 26.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

Printre rugăciunile finale aş dori să amintesc următoarea care este recitată în zilele de post:

„Binecuvântat ești tu, Dumnezeu nostru Mântuitor, care întotdeauna ești cu noi și niciodată nu abandonezi pe cei care te invocă în credință și adevăr. Te rugăm și îți cerem, Doamne, să fii călăuză slujitorilor tău cu ajutorul tău în pace și călăuză pentru ca fiecare să ajungă în pace și bucurie la locuințele Domnului nostru Isus Hristos, cărora se cuvine mărire, putere și onoarea, în vecii vecilor. Amin”,

căreia îi urmează *Tatăl nostru* și binecuvântarea preotului, dacă este prezent.

În ritul armean, lipsește ora I-a. Această oră era prezentă în ritul roman antic și este prezentă în ritualul bizantin. Însă, am găsit o traducere în limba engleză a Bisericii Apostolice din Armenia, care definește oficiul aurorei: „Sunrise hour” sau „prime”, înțelegând prin aceasta tocmai ora întâia.

După această oră, se trece la ora a III-a Երրորդ ժամ (Errorđ Žam)

După doxologia inițială se recită Psalmul 50, care îl pune pe credincios în conștientizarea stării sale de păcătos; așa cum se știe, este un „psalm de implorare, de încredere și de acțiune individuală”⁵⁰.

Semnificativ este și imnul orei a III-a:

*„Te binecuvântăm, o Tată, fără de început,
cel care ai creat lucrurile din nimic,
cu mâinile din pământ ai luat materia
și ai creat omul după imaginea ta.*

[...]

*Din nou ție, ca fiul risipitor, îți spunem:
«Tată, am păcătuit împotriva Ta la cer».
De nepătruns pentru cele cerești,
vizibil pentru oameni,
Chip de siliciu luând
Tu, care ești chipul Tatălui imutabil.
Te-ai înălțat pe cruce, în ora a treia,
pentru Adam, primul dintre cei creați.
Cu tâlharul, răstignit cu Tine,
ne faci vrednici de Paradis.
O rege al regilor,
Spirit, izvor de har îmbelșugat,
celor doisprezece apostoli,
reuniți în Cenacul,
au apărut în limbi de foc,*

⁵⁰ *Ibidem.*

*te-ai așezat în sufletele lor.
Ascultă-ne pe noi,
reuniți în numele Tău,
coboară-te și în noi,
în această a treia oră”.*

Imnul este urmat de o „invitație” al lui Hovhannes Mantaguni, citită în perioada postului, în care se subliniază acțiunea mântuitoare a lui Isus Hristos, care a luat asupra sa păcatele lumii. Mântuitorul este invocat de către credincioși „ca să ne facă părtași ai marilor bunătăți, prin mijlocirea tuturor sfinților de aici și de pretutindeni și ca să trăim în această lume o viață curată și cu adevărate virtuți, conform voinței Sale; ca să moștenim ereditatea sfinților săi: lăcașul altarelor eterne și cerești, pe care l-a promis celor care-l iubesc pe adevăratul Dumnezeu, Isus Hristos, Domnul nostru”.

Se recită Psalmul 67, versetele 19-21. Psalmul 22, „de încredere individuală”⁵¹, este citit în întregime, pe când din Psalmul 142⁵² se recită doar versetele 8-12.

Foarte semnificativă este rugăciunea de încheiere care precedă binecuvântarea finală și *Tatăl nostru*:

„Cu pacea Ta, Spirit Sfânt, Dumnezeu adevărat, care ești mai presus de orice intelect și gândire, consolează sufletele servilor Tăi, acceptând rugăciunile noastre, îndepărtează de la noi, îndelung răbdătorule, pedeapsa pentru neajunsurile noastre. Iartă-ne și ascultă-ne, fă să ispășim păcatele noastre și le iartă, făcându-ne vrednici să te mărturisim cu mulțumire împreună cu Tatăl și cu Unul Născut Fiul Tău, acum și întotdeauna și în vecii vecilor. Amin”.

Ora a VI-a (Vec'erord Žam), începe cu binecuvântarea inițială căruia îi urmează imediat Psalmul 50 și imnul celei orei a VI-a:

*„Întunecându-se lumina soarelui,
la ora a șasea a zilei de vineri,
a anunțat că lumina necreată a ascuns lumina creată.
Suspendat, gol, pe Cruce.
Te-au acoperit cu vălul umbrei.
Îndepărtează de la noi greutatea demonului
care rătăcește în miezul zilei.
Bătălia diavolului rău,
care în această oră se luptă împotriva noastră
să fie respinsă, scufundată, de sufletele noastre,
cu semnul Crucii Tale.
Raza adevărului Tău*

⁵¹ *Ibidem.*

⁵² *Ibidem.*

*Să-l lepede de la noi
fulgerul a căzut de pe cer,
și ne luminează cu lumina Ta.
În această oră a amiezii,
care strălucește în ochii trupului,
să nu fim răniți de săgețile întunericului ascuns,
ceata îngerilor, în schimb,
să vină în jurul nostru, să pună cortul lor lângă noi
devenind împreună cu noi tovarăși ai corului
pentru a Te preamări împreună cu Tatăl”.*

În această oră se citește Psalmul 78 (v. 8-9), care face parte din „psalmii de implorare, de încredere și de acțiune de mulțumire comunitară”, urmat de o rugăciune pentru cei necăjiți și bolnavi, pentru ca aceștia să obțină însănătoșire totală și să fie vindecați în suflet și în trup. Apoi, după o lungă rugăciune în care se cere mântuire și milă, Dumnezeu este rugat să-și amintească de părinți, rude, autorități, dar și de dușmani. După rugăciune, urmează Psalmul 40 „de acțiune a harului individual”, Psalmul 90, care este un „psalm sapiențial”⁵³. Psalmul 90 este citit la aceeași oră și în ritul bizantin, după Psalmii 53 și 54, și în ritul siro-maronit la *Dupăcinar* (sau *pavecerniță*)⁵⁴.

Înainte de încheiere, se recită următoarea rugăciune:

„Stăpâne al clemenței și Dumnezeul oricărei mângâieri, care consolezi orice suferință a noastră, ascultă și acum vocea strigătelor robilor Tăi, primind rugăciunile noastre. Pentru iubirea ta de oameni uită greșelile noastre. Iartă-ne și ne ascultă; fă să putem ispăși păcatele noastre și ne iartă. Fă-ne vrednici să te mărturisim cu mulțumire împreună cu Tatăl și cu Unul Născut Fiul Tău, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”.

Ora a IX-a Ἰνῆρδ Ζάμ (Innerord Žam) începe ca celelalte două ore, cu binecuvântarea și cu Psalmul 50.

Apoi urmează imnul Orei a IX-a, uimitor și evocator a morții lui Isus și al coborârii Sale la Iad. Natura „epuizată” a omului dobândește, mulțumită lui Isus, vindecare. Aceasta ne amintește nu doar ultimele momente ale lui Isus pe pământ și Patimile Sale glorioase, ci și de morții care au fost înviați, conform narațiunii Sfântului Matei (25, 52-53).

Se face referire la eliberarea celor morți din Iad, atunci când Hristos a dus sufletele celor neprihăniți din Vechiul Testament în Împărăția Cerurilor.

⁵³ *Ibidem.*

⁵⁴ Dupăcinarul sau pavecernița ori completoriul, în liturgica creștină este una din cele șapte laude de peste zi. După înțelesul său, înseamnă rugăciunea cea „de după cină”. Făcându-se seara, înseamnă rugăciunea de mulțumire pentru odihna de osteneli și prin care se aduce aminte de moarte.

„Cu Tine suferind lumina zilei, care se la ora a treia s-a întunecat, al nouălea a devenit strălucitoare, un fel de împlinire a umbrei morții. Tu, torța strălucitoare a luminii, Sufletul Tău la Tatăl l-ai întors, făcându-ne părtași al drumului tău spre cer, îndrumă-ne cu Spiritul Tău. Iadul s-a înspăimântat, sufletele legate s-au dezlegat, de către tine piatra, pietrele s-au despiciat, din mormânt morții au înviat. Elementele pământului se legănau și coloanele lumii tremurau. Adunându-ne la tine, te implorăm să ne așezi cu cei drepecți [...]. Te implorăm ca tâlharul cel bun, pomenește-ne pe noi în ziua teribilă”.

„Hristos, Fiul lui Dumnezeu, care nu ții mânie și ești plin de compasiune, cu iubirea ta de Creator, ai milă de sufletele servii tăi adormiți (*de servele tale adormite*). Pomenește-i (*pomenește-le*) în ziua cea mare a venirii Împărăției Tale, fă-i (*le*) vrednici (*vrednice*) de milă, de ispășire și de iertarea păcatelor. Așează-i cu Sfinții Tăi, de-a dreapta Ta. Pentru că tu ești Domnul și Creatorul tuturor, Judecătorul celor vii și al celor morți, și ție se cuvine mărirea, puterea și onoarea, acum și pururea și în vecii vecilor. Amin”.

Astfel se termină ora a IX-a, „o oră mică” dar cu mesaje cuprinzătoare și cu amintirea morții și a acțiunii mântuitoare al lui Hristos.

Vecernia Երեկոյնէ ժամ (Erekoyean Žam).

Corespunde Esperinós din ritul bizantin, Vecerniei din ritul roman, unde totuși, după cum se știe, există primele vespere pentru sărbători, care sunt recitate în seara precedentă sărbătorii și cea de a doua vespere, recitată în seara sărbătorii.

În ritul bizantin și în alte rituri, ca în ritul siro-maronit, Esperinós începe ziua liturgică. Părintele Thomas Hopko afirmă: «La journèe liturgique commence avec le coucher du soleil, comme l'indique la Genèse (Gn 1, 5): „Il y eut un soir et il y eut un matin: ce fu le premier jour»⁵⁵.

După binecuvântarea inițială și invitație (Psalmul 54, 16-17), urmează Psalmul 85 „de cerere individuală, de încredere și de acțiune de har individuală” apoi, după o scurtă rugăciune, Psalmii 139, 140 și 141 care sunt psalmi „de cerere individuală, de încredere și de har individuală”⁵⁶. Ultimele două sunt recitate și în ritual bizantin cu Psalmii 129 și 116 și fac parte din Psalmii Luminării⁵⁷.

Sâmbăta se cântă imnul *Lumină bucuroasă*, care în ritualul bizantin este cântat în fiecare seară și însoțește procesiunea de intrare. În greacă este definit, din primele două cuvinte care o compun, în română, în schimb „Lumină lină” iar în armeană Լոյս զուարթ (Luys zavart)⁵⁸.

⁵⁵ P. Thomas Hopko, *L'Eglise, les Sacrements, les cycles liturgiques, les fêtes*, Paris, Institut de Théologie Orthodoxe „Saint Serge”, 1984, p. 37.

⁵⁶ Cf. Tommaso Federici, „Lodate il Signore”: *Salme dell'Ufficio bizantino. 1° Il Vespro*, p. 26.

⁵⁷ Cf. *Anthologhion di tutto l'anno*, [Traducere din limba greacă de Maria Benedetta Artioli], vol. I, Roma, Ed. Lipa, 1999, pp. 149-150.

⁵⁸ Ժամագիրք *Žamagir'k*, pp. 351-352.

Este vorba de un vechi imn atribuit Sfântului Atenogeniu⁵⁹ (în jurul anului 169 d. C). Este adresat lui Isus Hristos, însă cântarea credincioșilor este adresată și celorlalte Persoane ale Preasfintei Treimi. Din acest motiv, este necesară cântarea noastră Dătătorului de viață.

Citez traducerea din limba greacă de către sora Benedetta Artioli:

„Lumină plină de bucurie a gloriei sfinte a Tatălui nemuritor, ceresc, sfânt, binecuvântat, Hristos Isus! Ajuunși la apusul soarelui și văzând lumina cea de seară, îl laudăm pe Tatăl, pe Fiul și pe Spiritul Sfânt, Dumnezeu. Vrednic este să îți cântăm mereu, cu voci armonioase, o Fiule al lui Dumnezeu, Tu, cel ce dai viață, pentru aceasta lumea te mărește”⁶⁰.

După antifoanele proprii ale diferitelor sărbători, urmează o litanie în care, printre altele, se cere Regelui pace pentru Sfânta Biserică, trimiterea împăraților pașnici și petrecerea unei nopți în pace, apoi un înger de pace, etc. După o altă rugăciune, urmează *Trisaghionul*, precum și cererea adresată Sfintei Maici al lui Dumnezeu de a duce rugăciunile noastre Fiului Său.

Așadar, se citesc Psalmii 120, care este un psalm „de încredere individuală”⁶¹, Psalmul 90, Psalmul 122 care este un psalm de „cerere comunitară” și Psalmul 53, care este „o cerere individuală”⁶², după aceea o altă rugăciune, urmată de o invocare însoțită de trei „Domnul îndură-te” (*Doamne miluiește*). Această rugăciune este succedată de Psalmul 133, clasificat ca și Psalmul 14 și 23, psalm „liturgic”⁶³, apoi Psalmul 137, care face parte din psalmii „de acțiune de har individuală”⁶⁴.

Ora se termină cu o rugăciune adresată lui Hristos, Regele Păcii, Mântuitorul sufletelor noastre, căruia i se cere să păzească poporul sub umbra Sfintei Cruci.

Urmează Խաղաղական ժամ (Xaḡalakan žam) Ora Păcii, sau *Ora pacifică*, fiind un adjectiv care însoțește substantivul ժամ (žam), acum cu sensul, printre altele, de „liniștit, senin, odihnit”⁶⁵. Cu toate acestea, același dicționar traduce

⁵⁹ După Mons. Néophite Edelby (1920-1995), Arhiepiscop de Halep, aparținând ordinului Bazilitan din Halep. (Cf. *Liturgicon. Missel byzantin à l'usage des fidèles. Par le Père Néophite Edelby, hiéromoine de l'Ordre Basilien Alépin*. Éditions du Renouveau, Beyrouth, Archevêché grec-catholique, 1960, p. 516).

⁶⁰ Cf. *Anthologhion di tutto l'anno*, vol. I, Roma, Ed. Lipa, 1999, p. 153.

⁶¹ Cf. Tommaso Federici, „*Lodate il Signore*”: *Salmi dell'Ufficio bizantino. 1° Il Vespro*, p. 26.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Cf. Ջախջախեան Հ. Մանուէլ, Բառգիրքի բարբառ հայ եւ իտալական, Տպարան Արքեպիսկոպոսական, Վենետիկ, 1837, էջ 651; Emmanuele Ciackciak, *Dizionario Armeno-Italiano composto dal Padre Emmanuele Ciackciak – Dottore della Congregazione Mechitaristica*, Venezia, Tipografia Mechitaristica di S. Lazzaro, pp. 651, 1837.

Խաղաղական ժամ (Ճափական շամ) և cu Dupăcinar (*pavecernița*). Aceași traducere o oferă și un dicționar mai recent al P. Vahan Ohanian⁶⁶.

Despre cealaltă oră care se numește **Հանգստեան ժամ (Hangstean žam)**, unde apare termenul Հանգիստ (Hangist), care este aproape un sinonim cu Խաղաղական (Ճափական), cu sensul de: „senin, liniștit”⁶⁷, deci *ora liniștii*, a *odihnei* tradusă și cu „*Completerium*”⁶⁸, adică *Dupăcinar (pavecernița)* pe care părintele Vahan Ohanian traduce direct cu termenul „*Dupăcinar*”⁶⁹. Se va ocupa de acest lucru într-un alt articol care va preceda traducerea italiană a acestei ore.

Profesorul M. D. Findikyan desemnează ambele celebrări cu termenul de „oficiul dupăcinarului”⁷⁰, afirmând că prima este mai veche decât cea de a doua⁷¹, în timp ce regretatul profesor arhimandrit Robert F. Taft, numește *ora odihnei* sau *dupăcinarul* doar a doua, în timp ce definește prima *Ora păcii*⁷².

Este de subliniat faptul că ea este caracteristică perioadei Postului Mare care precedă Paștele, dar poate fi celebrată și în alte timpuri ale anului liturgic armean. Cel puțin în tradiția părinților mechtariști, ea este recitată în cor, în Biserică, în timp ce *dupăcinarul* Հանգստեան ժամ (Hangstean žam) în chilie, individual de către călugări. Această oră a fost cunoscută lui Step'anos Siwnec'i (660[670]-735), autor a diferite opere teologice, inclusiv Վասն հաւատոյ դասնութեան Vasn Hawatoy dawanout'ean (*Profesiune de credință*), adresată Patriarhului Antiohiei⁷³ și a altor lucrări liturgice și apologetice.

Biserica armeană posedă, prin urmare, două *dupăcinare*, dar acestea sunt diferite una de cealaltă. Și ritul bizantin cunoaște și prevede două dupăcinare: dupăcinarul

⁶⁶ Ohanian p. Vahan, Օհանեան Հ. Վահան Վրդ., *Dizionario italiano-armeno*, Բառարան հայերէն-իտալերէն [*Ba'aran hayereni-italerem*], Casa Editrice armena, Մխիթարեան Հրատարակչատուն, Վենետիկ, 1996, p. 184.

⁶⁷ Cf. Ջախջախեան Հ. Մանուէլ, Բառգիրք ի բարբառ հայ եւ իտալական, Տպարան Սրբոյն Ղազարու, Վենետիկ, 1837, էջ 834; P. Emmanuele Ciak Ciak, *Dizionario Armeno-Italiano*, p. 834.

⁶⁸ *Breviarium Armenium sive dispositio communium Armenicae Ecclesiae Precum. A Sanctis Isaaco Patriarcha, Mesrobio Doctore, Kiudio atque a Joanne Mantagunensi habita cit.*, [Traducere coordonată de Pr. Abate Joannes Aucher (1877-1947)], pp. 174-203.

⁶⁹ Ohanian p. Vahan, Օհանեան Հ. Վահան Վրդ., *Dizionario italiano-armeno*, Բառարան հայերէն-իտալերէն, p. 244.

⁷⁰ Cf. Findikyan. M.D., *Liturgia delle ore della Chiesa armena in Farrugia Edward G.S.J.*, *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, Roma, Pontificio Istituto Orientale, 2000, p. 450.

⁷¹ *Ibidem*, p. 451.

⁷² Robert F. Taft, *La liturgia delle ore in oriente e occidente. Le origini dell'ufficio e il suo significato per oggi*, 2001, Lipa, Roma, p. 276.

⁷³ Cf. Բիպարեան Կիրեղ Վրդ., Պատմութիւն Հայ հին գրականութեան, Ս. Ղազար Վենետիկ, p. 266; Cf. Thorossian H., *Histoire de la Littérature arménienne. Des origines jusqu'à nos jours. Avec une carte de l'ancienne Arménie et des contrées limitrophes*. Préface de René Grousset de l'Accadémie française, Paris, s.n., 1951, pp. 100-101.

mic și dupăcinarul mare. Dupăcinarul mare este mai dezvoltat decât cea mică dar, în principiu, are aceeași schemă⁷⁴.

Dupăcinarul mare este recitat mai ales în Postul Mare, luni, marți, miercuri în fiecare săptămână, dar și în Postul Crăciunului și ale Sfinților Apostoli. Dupăcinarul mic, în schimb este recitat în celelalte zile. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că nu există două scheme diferite ale celor două dupăcinare bizantine, a doua fiind o abreviere a primei⁷⁵.

După Psalmul 85 (86), neseplat în ediția ժամագիրք⁷⁶ de cel precedent, găsim recitarea unui cântec asupra căruia merită să ne oprim. Prima parte a cântecului este o invocare în care se cere Domnului pacea pentru timpul nopții, victoria asupra dușmanului diabolic pentru mijlocirea Sfintei Cruci. Apoi se introduce cântarea luată de la profetul Isaia la capitolul 8; 9, 10, 12, 12, 17, 18 și 9; 2, 6, așa cum subliniază părintele Vardan Haćuni⁷⁷.

Acest cântec este prezent și în dupăcinarul cel mare, după citirea Psalmului 90⁷⁸ și este recitat și în timpul Liturgiilor, drept cântec de comuniune (*priceasnă*).

După cum știm, este un cântec care însuflă speranță poporului aflat în întuneric. Suntem în vremea războiului siro-efremitic care a provocat dezastre atât Regatului Israel, cât și celui al lui Iuda și, mai ales, suferința și neplăcerea profetului care se retrage între ucenicii săi⁷⁹.

Isaia este convins că, și prin intermediul calamităților, Dumnezeu garantează poporului o protecție constantă. Această persuasiune este exprimată într-un frumos oracol (8-9.10), în care este dezvoltat conceptul unei istorii universale dominate de factorul religios.

„8.9. Să știți, o popoare, că veți fi zdrobiți!
 Ascultați, toate regiunile departe de pământ!
 Întoarceți-vă armele, veți fi zdrobiți!
 10 Faceți un plan, acesta va fi răvășit;
 luați o hotărâre, nu va avea nici un efect,

⁷⁴ Vezi și: *The Book of Hours or the order of common Prayers of the Armenian Apostolic Orthodox Church: Matins, Prime, Vespers and Occasional Offices*, Illinois, Ouzoonian House – Evanston, 1964, p. XIX; Հացունի Հ. Վարդան, Պատմութիւն Հայոց աղօթանաստղիւն, Ս. Ղազար Վենետիկ, [Hacuni H. Vardan, Storia del Breviario armeno], 1965, p. 208.

⁷⁵ Cf. Couturier A, *Cours de Liturgie Grecque-Melkite, Fascicle II. Office Divin*, Jérusalem – Paris, Imprimerie de R.R. PP: Franciscains de Terre Sainte, pp. 109-118.

⁷⁶ ժամագիրք, էջ, pp. 404-407.

⁷⁷ Հացունի Հ. Վարդան, Պատմութիւն Հայոց աղօթանաստղիւն, Ս. Ղազար Վենետիկ, 1965, p. 209.

⁷⁸ Cf. *Antologhion di tutto l'anno*, [Traducere de Sr. Maria Benedetta Artioli], vol. II, Roma, Lipa, 2000, pp. 194-196.

⁷⁹ Cf. Virgulin Stefano, *Il Profeta Isaia*, Fossano (Cuneo), Edizioni Esperienze, 1972, pp. 102-103.

*pentru că Dumnezeu este cu noi*⁸⁰.

Cântarea se încheie cu promisiunea unui copil, un dar care ne duce înapoi la Isaia. Cauza adevărată și profundă a încetării opresiunii și a războiului și a abundenței bucuriei este nașterea unui copil minunat.

„9.5 Deoarece un copil ni s-a născut,

un fiu ne-a fost dăruit;

pe umerii lui stă imperiul;

se cheamă pe nume:

Minunat consilier, Dumnezeu războinic,

Tată continuu, Prinț pașnic”.

Acest verset este punctul central al întregii pericope. Apariția copilului, ai cărui părinți nu sunt menționați, este un mare dar de la Dumnezeu, așa cum lasă de înțeles forma pasivă a verbelor: *ni s-a născut, ne-a fost dat*. Copilul minunat prezintă caracteristici similare lui Emanuel (7.14-15). Nou-născutul este un prinț, destinat să-și exercite puterea regală, deci este de descendență davidică. Cele patru titluri onorifice care-i sunt impuse evidențiază calitățile necesare pentru guvernul unui popor. Cele patru atribute: *consilier, războinic, tată și prinț*, care corespund tot atâtor oficii de curte sunt specificate printr-o calificare, care le ridică de la sfera umană la cea divină: *minunat, Dumnezeu, perpetuu, pașnic*⁸¹.

Cred că locul pe care liturgistul a atribuit acestui cântec este foarte eficace, dat fiind faptul că se proclamă un prinț al păcii, tocmai în *Ora păcii*.

Cântecul Sfântului Nersēs Shnorali

Cântecul Sfântului Nersēs Shnorali urmează imediat Psalmului 26, iar traducerea sa poate fi găsită și în cartea *Inni sacri di San Nersēs il Grazioso Patriarca degli Armeni 1102-1173*⁸² al regretatului părinte Mesrobio Gianascian, atât în limba latină⁸³, cât și în limba engleză⁸⁴.

Bogat în teologie și metafore uluitoare, care evidențiază limitele omului, realitatea că Dumnezeu este lumină, flacăra de iubire, creator. Se face cerere Sfintei Treimi cu un imperativ վարդապետ (purifica) noi, care suntem casa ta.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 110.

⁸¹ *Ibidem*, p. 115.

⁸² Traduse și publicate sub îngrijirea părintelui mechtarist Mesrobio Gianascian. *In occasione dell'Ottavo centenario della morte 117-1973*, Venezia-San Lazzaro, 1973, pp. 21-23.

⁸³ *Breviarium Armenium sive dispositio communium Armenicae Ecclesiae Precum*, pp. 252-254.

⁸⁴ Արեւազալի Խաղաղական Ժամերգութիւններ Հայց. Առաքելական Սուրբ Եկեղեցոյ. Sunrise Peace Compline Services of the Armenian Apostolic Holy Church, 2005, pp. 21E-23A.

Somnul să nu ne facă să uităm să ascultăm trâmbița Arhanghelului Gabriel, în cea ultimă noapte, aceea a Adventului glorios, pentru ca să putem fi la dreapta Celui Prea Înalt (vezi Matei 25, 33) cu îngerii. Sunt amintite protagonistele din parabola Fecioarelor Înțelepte (Matei 25, 1-12), pentru ca să poată intra în talamusul gloriei lui Hristos.

Și troparele (շարվաւոյթ) (šarakank') care se citesc după ultima parte a Psalmului 118 sunt atribuite aceluiași Sfânt „Catholikos” Nersēs⁸⁵. Nu sunt prevăzute, în schimb, tropare speciale pentru zilele de sâmbătă și duminică, deoarece, în aceste zile, *Ora păcii* nu este recitată.

Հանգստեան ժամ (Hangstean žam), Ora de odihnă sau a liniștii (Pavecernița)⁸⁶

În ritualul armean, Հանգստեան ժամ (Hangstean žam) *Ora de odihnă* sau *a liniștii*, corespunde dupăcinarului (pavecerniței) din celelalte rituri occidentale și orientale. Expresia Հանգստեան ժամ (Hangstean žam), tradusă de P. Vahan Ohanian cu „compia”⁸⁷, deci în românește „Dupăcinar” sau „Pavecernița”⁸⁸, ne face să ne gândim și la Պաշտօն Հանգստեան (Pašton Hangistean), care se traduce cu „*requiem*” sau *slujba funerară*, sau *slujba adormirii sufletului*. Deci, acest cuvânt înseamnă: odihnă, liniște, etc⁸⁹.

Părintele Robert F. Taft o numește *Ora odihnei* (dupăcinar), în timp ce M.D. Findikyan vorbește despre două dupăcinare, încât consideră același și Խաղաղական ժամ (Xałałakan žam) *Ora Păcii*⁹⁰.

Pentru *dupăcinar* sau *pavecernița* Marele Dicționar al limbii italiene (*Grande Dizionario della Lingua Italiana*) dă următoarea definiție: «Ultima din orele canonice care încheie ziua liturgică»⁹¹, dar în sine dupăcinarul în multe rituri, cum ar fi ritul bizantin, siro-maronit și în sărbătorile și duminicile a ritului latin, încheie ziua liturgică care începe cu Vecernia, în ritualul latin cu primele Vespere.

⁸⁵ Cf. Չխլեյեան Ղեւոնդ Արքեպիսկոպոս, Ծիսական Գիտելիքներ, p. 77.

⁸⁶ Sau Dupăcinar. Pavecernița este folosită de către ortodocși, dupăcinar de către greco-catolicii.

⁸⁷ Cf. Հանգստեան ժամերգրություն (Hangstean žamergrut' iwn) *Compieta*; Cf. Ohanian p. Vahan, Օհանյան Հ. Վահան Վրդ., *Dizionario armeno-italiano* Բառարան հայերէն-իտալերէն, Casa Editrice armena, Մխիթարեան Հրատարակչատուն, Վենետիկ, 1996, p. 244.

⁸⁸ Cf. Հանգստեան ժամերգրություն (Hangstean žamergrut' iwn), p. 244.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Cf. Findikyan. M.D., *Liturgia delle ore della Chiesa armena*, în: Farrugia Edward G.S.J., *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, Roma, Pontificio Istituto Orientale, 2000, p. 451.

⁹¹ Salvatore Battaglia, *Grande Dizionario della Lingua italiana*, Torino, Unione Tipografica-Editrice Torinese, 1971, p. 407.

Acest oficiu, nu este atât de antic ca și Խաղաղական ժամ (Xaḫaḫakan žam) *Ora Păcii*⁹², nu trebuie recitată doar în chilie de către călugări, deoarece pasajul Evanghelic care este citit (Ioan 12, 24-26)⁹³ este precedat de îndemnul Ալելուիա. Օրթի (Aleluia Ort'i) Alleluia. Dreptil, urmat de îndemnul Խաղաղութիւն սմենեցուն (Xaḫaḫut'iwne amenec'iwne) *Pace tuturor* care prevede, sau cel puțin la început prevedea, prezența credincioșilor. Din acest motiv, ar fi de dorit introducerea lecturii acestei ore în parohii și comunități, astfel încât credincioșii să dobândească bogățiile zilei liturgice.

Într-o altă ediție a Sfântului Scaun „Catholikos” de Antilias al Bisericii Apostolice Armene sunt prevăzute, la începutul slujbei și nu numai, anumite părți ale dialogului dintre preot și diacon, deci o prezență nu solitară a credinciosului⁹⁴. Acest lucru diferă în ediția părinților mechtariști din San Lazzaro⁹⁵.

Psalzii în Ora liniștii (Dupăcinar)

Și în ora liniștii, numeroși sunt Psalmii care sunt recitați în afara versetelor din Psalmul 42, 3 și versetele succesive 42 (43), 4-5. Primul este Psalmul 118 împărțit în trei părți: vv. 41-56, 118 (119) (vv.113-120) și 169-176. Psalmul 118 este un psalm didactic sapiențial⁹⁶. Este folosit și în Խաղաղական ժամ (Xaḫaḫakan žam) *Ora Păcii*⁹⁷. După versetele 12-13 ale Psalmului 35 (36) și lectura cărții lui Abacuc 4, 18-19, urmează Psalmul 90 care este un „psalm didactic și sapiențial”⁹⁸.

Psalmul 122 este un psalm de rugăciune, de încredere și de acțiune comunitară, și este deci o cerere comunitară⁹⁹. De asemenea, face parte din psalmii gradualii¹⁰⁰, numiți și ai înălțării. Psalmul 53 (54) care urmează imediat, este un psalm de cerere individuală¹⁰¹.

⁹² Cf. Findikyan. M.D., *Liturgia delle ore della Chiesa armena*, în: Farrugia Edward G.S.J., *Dizionario enciclopedico dell'Oriente Cristiano*, Roma, Pontificio Istituto Orientale, 2000, p. 451.

⁹³ Cf. Կարգաւորութիւն Հասարակաց Աղօթից Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ: Արարեալ Ս. Սահակայ Հայրապետի եւ Մեսրոպայ վարդապետի եւ Գիւտայ եւ Յովհաննոս Մանդակունոյ եւ այլոց Վարդապետաց. Վենետիկի ի վանս Ս. Ղազարու, 1971. Indicato come ժամագիրք, էջ. 462/Չամագիրք, p. 462.

⁹⁴ Cf. Արեւագալի Խաղաղական Ժամերգութիւններ Հայց. Առաքելական Սուրբ Եկեղեցւոյ. *Sunrise Peace Compline Services of the Armenian Apostolic Holy Church*, Armenian Apostolic Church of America, Western Prelacy, [La Crescenta, CA], 2005, p. 26A.

⁹⁵ ժամագիրք, p. 445.

⁹⁶ Cf. Federici Tommaso, „*Lodate il Signore*”. *Salmi dell'Ufficio bizantino. 1° Il Vespro*, în: „Oriente Cristiano”, XXII, nr. 4, ottobre-dicembre 1982, p. 26.

⁹⁷ ժամագիրք, էջ. 445, [Չամագիրք], p. 418.

⁹⁸ Cf. Federici Tommaso, „*Lodate il Signore*”. *Salmi dell'Ufficio bizantino. 1° Il Vespro*, p. 26.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ Schökel Luis Alonso, *Salmi e cantici*, p. 125.

¹⁰¹ Cf. Federici Tommaso, „*Lodate il Signore*”, p. 26.

După cum se știe, Daniel din seminția lui Iuda, care luase numele de Baldasar, istorisește că cei trei tineri Anania, Azaria și Mizael (respectiv Sadrach, Mesach și Abdengo), care au refuzat să se închine în fața unei efigii ridicate de Nabucodonosor în Babilon, au fost aruncați într-un cuptor cu foc, alimentat continuu de către funcționarii regelui, însă fără ca aceștia să pățească ceva.

Această mulțumire adusă Domnului este recitată la Utrenia din ritul armean pentru a-l mări pe Domnul. Și în ritul bizantin, Cântarea a 7-a a canonului Utreniei începe cu menționarea celor trei tineri. Iată un exemplu: „Copiii pioși aruncați în cuptorul cu foc, au schimbat focul în rouă cu immurile lor, mărturisind astfel: Binecuvântat ești tu, Doamne, Dumnezeul părinților noștri”¹⁰⁹.

Cele trei rugăciuni ale lui Krikor Narekac'i

Există trei rugăciuni ale Sfântului Krikor Narekac'i (aproximativ 951-110/111). Ele sunt luate din Մատենան Ռդերբոսութեան (*Matean Olbergut'ean*), *Cartea Lamentării*, o capodoperă¹¹⁰, cunoscută și sub numele de Մատենան (*Matean*) *Ora liniștii, pavecernița*: prima este luată din „Cuvântul” 80, și este dedicată Sfintei Fecioare și Mamei lui Dumnezeu. Este o invocare minunată pe care autorul o face cu inima frântă Maicii Domnului, care poate să mijlocească la Fiul său. O picătură din „laptele său virginal” poate să vindece de frică.

Acest imn este citat doar în cartea numită Ճամագիրք (*Žamagirk'*) din Antelias¹¹¹.

A doua, *Supplica efficace contro gli orrori notturni di San Gregorio di Narek* („Rugă eficace împotriva ororilor nocturne ale Sfântului Grigore din Narek”) a fost extrapolată din traducerea E.S. Mons. Boghos Levon Zekiyian¹¹². Aceste versete par potrivite pentru noaptea care se apropie:

„Și din nou trează din greutatea somnului în sobră trezvie,
care să mă ridice în Tine în bucuria care restaurează sufletul,
pentru a-ți trimite în ceruri, o Împărate al slavei inefabile,
binecuvântat de toți,

¹⁰⁹ *Domenica della Santa Pentecoste Ode 7. Cantico dei tre fanciulli. Irmós. Anthologhion di tutto l'anno*, [Traducere de Maria Benedetta Artioli], vol. III, Roma, Ed. Lipa, 2000, p. 530.

¹¹⁰ Boghos Levon Zekiyian, *La spiritualità armena. Il libro della lamentazione di Gregorio di Narek*, Roma, Edizione Studium, 1999, p. 65.

¹¹¹ Ճամագիրք. Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցիոյ. Մեր առաջին Ս. Հայերուն Զեռքով Կարգաւորած եւ Ս. Ներսէս Շնորհալի կողմէ ճոխացած. Աշխարհաբարի վերացեց Զարեհ Եպս. Ազնաւրեան, Անթիլիաս, 2004, էջ. 214-222; Cf. Հայկական Աղօթագիրք, Milano, Pubblicazione della Chiesa Armena d'Italia, 1978, pp. 100-106.

¹¹² Boghos Levon Zekiyian, *La spiritualità armena. Il libro della lamentazione di Gregorio di Narek*. [Traducere și note de Boghos Levon Zekiyian. Introducere de Boghos Levon Zekiyian și Claudio Gugerotti. Prezentare de Divo Barsotti], Roma, Edizione Studium, 1999, p. 209.

*această voce de cerere cu mireasma credinței mele,
martor la cântecul stolurilor cerești care te glorifică.
Tu ești, de fapt, glorificat de toate creaturile în vecii vecilor*¹¹³.

A treia rugăciune al lui Grigorie de Narek este luată din „ban” XLI¹¹⁴. Ea lasă un spațiu speranței în răscumpărare și culminează cu recunoașterea milei, a omnipotenței lui Dumnezeu care se extinde de la un capăt la celălalt al lumii. De aceea, Dumnezeuului Trinitar i se cuvine slava.

*„Tu, care nu ai venit să pierzi sufletele oamenilor,
ci să le faci vii, iartă-mi păcatele fără număr,
în mila Ta cea mare
pentru că numai Tu ești inefabil
în ceruri și pe pământ,
în elementul fîinței și la sfârșitul pământului,
principiul tuturor lucrurilor și prezent pe deplin în toate,
binecuvântat în cerul cel mai înalt.
Și ție cu Tatăl și cu Spiritul Sfânt
Se cuvine slava în vecii vecilor. Amin”.*

Rugăciunea Sfântului Nersēs Shnorali, (1102-1173) *Con fede confesso* („Cu credință mărturisesc”) Հավատով խոստովանութիւն (Havatov Xosdovanim) sau rugăciune celor 24 de ore. Este vorba de invocări scurte, pline de conținut teologic, care conferă un caracter armean specific și în același timp universal acestei ore.

Unele invocări sunt trinitare, altele se adresează separat Tatălui, apoi Fiului și Spiritului Sfânt. Altele, ca de exemplu a patra, se referă la coborârea la Iordan (Mt 14, 17; Mc 1, 9-10 și Lc 3, 21-22). În invocarea a patra se face referire la *Kenosis*, la coborârea Fiului în corp uman „în sânul Sfintei Fecioare Maria”, deschizând, astfel, calea mântuirii noastre. În cea de a treia invocare, poetul-„catholikos” se simte ca fiul risipitor și se roagă Domnului ca să-l primească ca Tatăl milostiv din Evanghelie (Luca 15, 11-32). În ultima, se cere nu doar acceptarea rugăciunilor, ci și mijlocirea Maicii Domnului, mărturisită ca *Deipara*, cea a Sfântului Protomartir Ștefan, a Sf. Grigorie Iluminatorul, a Sf. Apostoli, a Profeților, a Martirilor, Mărturisitorilor, Pustnicilor și ale Fecioarelor terminând cu o exclamație de mărire a Preasfintei Treimi.

Cartea Orelor cuprinde în afara orelor menționate și alte părți, cum ar fi slujba pentru defuncți, precum și canonul de Binecuvântare a Casei care se face după Epifanie, canonul binecuvântării mesei, pregătirea Sfintei Liturghii, mulțumirea.

¹¹³ Boghos Levon Zekian, *La spiritualità armena*, p. 209.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 208, nota 3.

Concluzii

Partea care a fost prezentată, chiar dacă în grabă, a fost cea care îi permite cititorului să-și facă o idee asupra Oficiului *Liturghiei Orelor* în ritul armean. Ne-am apropiat de Liturgia armeană și acest lucru ne-a permis să-i cunoaștem per Părinții Liturghiei, pe marii sfinți care au respirat aerul poporului lor, dar în același timp au avut posibilitatea să trăiască și să ofere sinteze minunate care aveau propriile lor rădăcini și în alte dimensiuni. Am reușit să ne apropiem de lumea religioasă armeană, înțelegând că nu există doar o lume orientală, așa cum a fost prezentată în „Vulgata” răspândită în Occident. „Fiecare tradiție liturgică include expresia esențială a identității unei Biserici particulare și, ca atare, trebuie păstrată în integritatea ei. Fiecare tradiție liturgică, ca orice limbă, cuprinde o integritate care este mai mare decât suma părților sale. Este *totalitatea*, sinteza completă a realității, în fața căreia comparația cu ceea ce este făcut sau nu este făcut, ceea ce este obișnuit sau nu este obișnuit într-o altă tradiție, nu are valoarea aceleiași comparații în ceea ce privesc limbile, vorbite sau scrise. Acest lucru nu înseamnă că nu poate exista nici o schimbare sau reformă liturgică. Reforma liturgică nu se ocupă de „liturgie”. Se ocupă doar de o *anumită liturgie* care, ca o anumită limbă, are anumite forme și structuri originale pe care fiecare schimbare sau dezvoltare trebuie să le respecte, dacă acea realitate dorește să-și păstreze identitatea intactă”¹¹⁵.

Ne-am apropiat, atins, citind, gândindu-ne la textele marilor luminați, care erau și mari sfinți, și care au acceptat în inimile lor patrimoniul Bisericii lor, credincioși nu doar credinței, ci și modului particular de a o mărturisi și a o comunica altor generații.

¹¹⁵ Robert F. Taft, *Liturgia. Modello di preghiera, icona di vita*, [Traducere de Maria Campatelli], Roma, Ed. Lipa, 2009, pp. 201-202.